

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.31>

РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ У БОРОТЬБІ З МООВОЮ ВОРОЖНЕЧІ В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

Казарян Е.Г.,
доктор філософії у галузі права
старший викладач кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID: 0000-0002-7353-2599

Казарян Е.Г. Роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у боротьбі з мовою ворожнечі в цифровому просторі.

У статті досліджується роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) у протидії мові ворожнечі в цифровому середовищі в умовах зростаючої діджиталізації та стрімкої трансформації онлайн-комунікації. Мова ворожнечі, що поширюється через соціальні мережі, онлайн-медіа та цифрові платформи, створює зростаючі ризики для прав людини, демократичної стабільності та інформаційної безпеки, особливо в контексті триваючого збройного конфлікту, коли ворожі наративи й маніпулятивні технології посилюють нетерпимість і суспільну поляризацію. У дослідженні підкреслюється, що, попри наявні антидискримінаційні норми, в Україні відсутнє узгоджене правове визначення мови ворожнечі та послідовний механізм правозастосування, що істотно обмежує ефективність превентивних і захисних заходів. Європейські стандарти – зокрема Рекомендація СМ/Rec(2022)16, Загальна політична рекомендація № 15 та Кодекс поведінки щодо протидії незаконній мові ворожнечі онлайн у межах Регламенту про цифрові послуги – наголошують на потребі систематичного моніторингу, швидкого реагування платформ та освітніх ініціатив. У статті оцінено чинні повноваження й діяльність Уповноваженого, включаючи моніторинг цифрових медіа, взаємодію з державними органами та онлайн-платформами, ініціювання правових дій і проведення просвітницьких кампаній у партнерстві з громадянським суспільством та міжнародними організаціями. Особливу увагу приділено проблемам розмежування свободи вираження поглядів і дискримінаційної риторики, складності модерації онлайн-контенту та відсутності деталізованої статистичної звітності щодо проявів мови ворожнечі. У дослідженні обґрунтовується необхідність посилення інституційної спроможності Уповноваженого шляхом удосконалення інструментів моніторингу, уточнення законодавчих дефініцій, розширення співпраці з цифровими платформами та інтеграції європейських стандартів для підвищення ефективності національної системи запобігання, виявлення та реагування на мову ворожнечі у цифровій сфері, а також розроблення узгоджених аналітичних механізмів для підтримки політик, заснованих на доказах.

Ключові слова: мова ворожнечі, Уповноважений, цифрові права, дискримінація, онлайн-платформи, парламентський контроль.

Kazarian E.G. The role of the Ukrainian Parliament Commissioner for human rights in combating hate speech in the digital space.

The article examines the role of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in countering hate speech in the digital environment amid growing digitalization and the rapid transformation of online communication. Hate speech disseminated through social networks, online media, and digital platforms poses increasing risks to human rights, democratic stability, and information security, especially in the context of the ongoing armed conflict, where hostile narratives and manipulative technologies amplify intolerance and societal polarization. The study highlights that despite existing anti-discrimination norms, Ukraine lacks a coherent legal definition of hate speech

and a consistent enforcement framework, which significantly limits the effectiveness of preventive and protective mechanisms. European standards – particularly Recommendation CM/Rec(2022)16, General Policy Recommendation No. 15, and the Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech Online within the Digital Services Act – underline the need for systematic monitoring, rapid platform response, and educational initiatives. The article assesses the current powers and activities of the Commissioner, including monitoring of digital media, cooperation with state bodies and online platforms, initiating legal actions, and conducting awareness-raising campaigns in partnership with civil society and international organizations. Special attention is given to challenges in distinguishing between freedom of expression and discriminatory rhetoric, the complexity of online content moderation, and the lack of detailed statistical reporting on manifestations of hate speech. The study argues for strengthening the institutional capacity of the Commissioner through enhanced monitoring tools, clearer legislative definitions, cooperation with digital platforms, and integration of European standards to improve the national system of preventing, detecting, and responding to hate speech in the digital sphere, as well as developing coordinated analytical mechanisms to support evidence-based policymaking.

Key words: hate speech, Ukrainian Parliament Commissioner for human rights, digital rights, discrimination, online platforms, parliamentary oversight.

Постановка проблеми. У контексті глобальної цифровізації та трансформації комунікаційного середовища явище мови ворожнечі набуває масштабного поширення, насамперед через соціальні мережі, онлайн-медіа та цифрові платформи. Це зумовлює суттєве посилення ризиків порушення прав людини, підризу демократичних інститутів та дестабілізації суспільних відносин. Попри позитивні тенденції у сфері забезпечення рівності та недискримінації, зокрема підвищення позиції України у 2024 році до 35-го місця у рейтингу «Індекс верховенства права» [1], проблематика мови ворожнечі залишається нормативно та інституційно недостатньо врегульованою.

В умовах триваючого воєнного конфлікту мова ворожнечі використовується як інструмент маніпуляції, поширення неправдивих та ворожих наративів, які сприяють формуванню упередженості та нетерпимості у суспільстві, що посилює загрози інформаційній безпеці держави та цифровим правам громадян. За таких обставин особливо актуальним постає дослідження ролі та функціональних можливостей Уповноваженого як ключового суб'єкта моніторингу, превенції, захисту та ініціювання нормативних змін у сфері протидії мові ворожнечі в цифровому просторі. Зазначені чинники обумовлюють необхідність формування комплексного теоретико-правового підходу до удосконалення механізмів запобігання, виявлення та реагування на прояви мови ворожнечі, а також посилення інституційної спроможності органів парламентського контролю у сфері прав людини.

Мета дослідження – визначити особливості ролі Уповноваженого у боротьбі з мовою ворожнечі в цифровому просторі.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика мови ворожнечі досліджується у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Д. Брауна, Н. Четті, С. Алатура, С. Даниленка та інших. Науковці наголошують на впливі соціальних мереж на формування ворожих наративів, використанні технологій маніпуляції, особливо дипфейків, а також на складності відмежування свободи слова від дискримінаційної риторики. Однак, попри значну кількість наукових праць, залишається нерозкритою проблема інтеграції європейських стандартів протидії мові ворожнечі у діяльність Уповноваженого.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти до подолання мови ворожнечі пропонують комплексний механізм, який передбачає правове регулювання, саморегуляцію медіа, освітні кампанії, а також диференціацію проявів мови ворожнечі залежно від ступеня суспільної небезпечності. Так, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2022)16 окреслює комплексні заходи для запобігання та реагування на мову ворожнечі та акцентує на необхідності моніторингу саме інтернет-простору, як найбільшому середовищу поширення дискримінаційних повідомлень [2]. Проте станом на сьогодні в Україні ця рекомендація застосовується лише частково.

Не менш важливими є положення Загальнополітичної рекомендації № 15 Європейської комісії проти расизму та нетерпимості, яка акцентує на необхідності поєднання правового регулювання з освітніми ініціативами, спрямованими на формування мовної толерантності, критичного мислення та поваги до різноманіття [3]. Саме освітні та просвітницькі кампанії, інтегровані у про-

грами закладів освіти, можуть стати ефективним інструментом профілактики поширення мови ворожнечі.

У 2025 році Європейська комісія інтегрувала «Кодекс поведінки щодо протидії незаконній мові ненависті в Інтернеті +» до положень Закону про цифрові послуги (Digital Services Act). Кодекс зобов'язує онлайн-платформи швидко реагувати на повідомлення про незаконну мову ворожнечі – зокрема, оцінювати контент протягом 24 годин і видаляти його за необхідності. До Кодексу вже приєдналися провідні платформи, серед яких Dailymotion, Facebook, Instagram, LinkedIn, Microsoft, Snapchat, Rakuten Viber, TikTok, Twitch, X і YouTube. Крім того, компанії мають створити мережу «моніторингових репортерів» – громадських або державних організацій, які перевірятимуть, як платформи виконують свої зобов'язання. Цей крок має посилити відповідальність платформ і підвищити захист користувачів від проявів цифрової ненависті [4].

Мова ворожнечі в Інтернеті часто є неоднозначною та залежною від контексту, що ускладнює її виявлення, регулювання та протидію. Це особливо важливо для України, де у національному законодавстві бракує чіткого визначення терміну «мова ворожнечі». Попри існування положень щодо заборони дискримінації, зокрема в Конституції України, Кримінальному кодексі України (ст. 161), Законі України «Про медіа» (ст. 36), а також Кодексі України про адміністративні правопорушення, правозастосовна практика демонструє відсутність стабільності й послідовності, що знижує ефективність правового регулювання у сфері протидії мові ворожнечі.

Кіберпростір став новою сферою реалізації прав людини, де свобода вираження поєднується з ризиками приниження, дискримінації та психологічного тиску. Онлайн мовою ворожнечі є особливо небезпечною, адже за відсутності належного реагування вона швидко поширюється. Інтернет значно спрощує створення й розповсюдження таких висловлювань: якщо офлайн це здебільшого роблять політики та медіа, то у цифровому середовищі кожен користувач може стати джерелом агресивного контенту, часто – анонімно. На це, зокрема, звертав увагу Спеціальний доповідач ООН Ла Рю [5].

Розуміння природи мови ворожнечі є необхідним для формування релевантних заходів протидії. Під мовою ворожнечі А. Браун розглядає будь-які текстові чи усні висловлювання, що містять дискримінаційні або насильницькі прояви щодо осіб, які належать до певної раси, етносу, національності, релігії, мають певну сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність [6, с. 428]. У свою чергу, Н. Четті та С. Алатур пропонують класифікацію мови ненависті на три основні групи: гендерну, релігійну та расову, акцентуючи на різних типах упереджень, що лежать в основі цих проявів [7, с. 108–118].

У своїх дослідженнях С.І. Даниленко та К.Ю. Убийконь відзначають, що соціальні мережі стали головним середовищем поширення ворожих наративів. Масштаб негативного впливу посилюють технології маніпуляції, зокрема дипфейки, які ускладнюють відмежування фактів від дезінформації. Такий контент часто є провокативним, емоційним і конфліктогенним, що сприяє його вірусному поширенню. Подібні явища особливо загострилися в умовах гібридних конфліктів, зокрема після повномасштабного вторгнення Росії в Україну [8, с. 29].

Згідно зі ст. 36 Закону України «Про медіа» на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео забороняється поширювати висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість, підбурюють до дискримінації чи утисків стосовно окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань або за іншими ознаками [9]. Як наголошує А. Олейник мова ворожнечі у соціальних мережах має амбівалентний характер: вона може бути як способом самовираження, так і заклик до агресії, що шкодить ментальному та фізичному здоров'ю користувачів [10, с. 119].

Хоча українське законодавство не містить окремої статті, яка б прямо встановлювала кримінальну відповідальність за мову ворожнечі, що закликає до насильства, у таких випадках може застосовуватися ст. 161 КК України, що передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян за різними ознаками. На практиці кримінальне провадження щодо мови ворожнечі, яка пропагує насильство, ініціюється доволі рідко [11, с. 24].

У цьому контексті особливої уваги набуває діяльність Уповноваженого. Його контроль за дотриманням конституційних прав і свобод, охоплює й цифровий вимір реалізації прав людини. Однак практика боротьби з мовою ворожнечі стикається з низкою викликів, зокрема в частині визначення меж між свободою слова та неприпустимою дискримінаційною риторикою.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні, а також захист прав кожної особи в межах юрисдикції держави здійснює Уповноважений [12]. Уповноважений є відповідальним за збирання інформації щодо випадків проявів мови ворожнечі. У щорічній доповіді Уповноважений приділяє окрему увагу питанням протидії дискримінації, однак документ не містить деталізованої статистики за видами проявів мови ворожнечі, обмежуючись лише наведенням окремих прикладів таких інцидентів. Моніторинг дотримання принципу рівності прав і свобод у різних сферах суспільного життя, а також контроль за вжиттям уповноваженими органами заходів для запобігання і реагування на прояви мови ворожнечі здійснюється Секретаріатом Уповноваженого на постійній основі.

Станом на сьогодні, в Україні ще відсутній цілісний підхід до регулювання мови ворожнечі онлайн з боку Уповноваженого. Цілком очевидно, що діяльність Уповноваженого має розширюватися з урахуванням актуальних загроз цифрового середовища. Йдеться не лише про реагування на звернення громадян, але й про системний моніторинг контенту, взаємодію з платформами та сприяння впровадженню етичних алгоритмів модерації.

Разом із тим, попри відсутність комплексного регуляторного підходу, Уповноважений уже здійснює комплексну превентивну, моніторингову та просвітницьку діяльність, спрямовану на запобігання будь-яким проявам дискримінації та мови ворожнечі. Інституція активно залучається до круглих столів, конференцій, навчальних курсів і семінарів у співпраці з організаціями громадянського суспільства та міжнародними структурами, зокрема Радою Європи. У межах Плану дій для України «Стійкість, відновлення та відбудова» (2023–2026) співробітники Офісу Уповноваженого пройшли навчання щодо застосування європейських стандартів у сфері запобігання дискримінації та протидії мові ворожнечі, ознайомилися з практикою Європейського суду з прав людини, положеннями Рекомендацій щодо протидії мові ворожнечі та роллю Європейської комісії проти расизму та нетерпимості у формуванні національної політики рівності [13].

Окрім освітньо-просвітницької діяльності, важливе місце у роботі Уповноваженого посідає реалізація функцій парламентського контролю. У межах здійснення таких повноважень Уповноважений регулярно направляє звернення до органів державної влади та суб'єктів медіа з вимогою запобігати поширенню мови ворожнечі. Така практика має превентивний характер і сприяє зміцненню інституційної спроможності держави у сфері захисту прав людини.

Реалізуючи свої повноваження, Уповноважений забезпечує моніторинг цифрового медіа-простору та вживає заходів реагування у разі виявлення проявів мови ворожнечі, зокрема за ознаками національної належності, релігійних переконань, сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності.

Однак практична реалізація таких реагувань нерідко стикається з системними труднощами правозастосування. Попри суспільну увагу до небезпечного контенту, навіть переданого правоохоронним органам, провадження нерідко закриваються через відсутність чітких правових критеріїв для встановлення складу правопорушення. Показовим є випадок із відео на YouTube, яке містило ознаки розпалювання релігійної та національної ворожнечі. Уповноважений звернувся до Національної ради з питань телебачення і радіомовлення та Національної поліції. Національної ради з питань телебачення і радіомовлення повідомила, що направила запит до YouTube щодо його видалення або блокування в Україні, однак відео залишилося доступним. Поліція відкрила кримінальне провадження за ч. 1 ст. 161 КК України, але пізніше його було закрито через відсутність складу кримінального правопорушення [14, с. 285].

Подібні проблеми виявляються і в інших справах, що перебувають у центрі уваги Уповноваженого. Так, Офіс Уповноваженого отримав звернення від представників національної меншини щодо можливого розпалювання національної ворожнечі та приниження національної честі й гідності. Йдеться про публікацію на сайті інформагентства «УНІАН» під заголовком «Брати по нещастю. Шлях Азербайджану, яким йде Україна», у якій автор висловив твердження, здатні сформувати у читачів уявлення про причетність окремих представників меншини до російської збройної агресії. За результатами розгляду звернення Уповноваженим було відкрито провадження та відповідно до викладених у зверненні обставин правоохоронцями внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ч. 1 ст. 161 КК України [15].

У сукупності наведені приклади дозволяють зробити висновок, що діяльність Уповноваженого поєднує превентивні, просвітницькі та оперативні механізми, спрямовані на формування толе-

рантного, інклюзивного суспільства, протидію дискримінації та мінімізацію ризиків поширення мови ворожнечі, зокрема у цифровому просторі.

Водночас ефективність такої діяльності значною мірою залежить від наявності належних аналітичних інструментів. Дослідження онлайн мови ворожнечі ускладнюється специфікою цифрового простору, де вона поширюється. Вивчення цього явища потребує застосування методів аналізу великих масивів даних – цифрових слідів людської активності, які опиняються у відкритому доступі в мережі [16, с. 59]. Отримання та опрацювання таких даних можливі лише за допомогою спеціалізованих інструментів, що дозволяють збирати та обробляти різні типи інтернет-контенту: тексти, зображення, відео, аудіо тощо.

Вищевикладене свідчить про потребу інституційного посилення ролі Уповноваженого у контексті цифрових прав, зокрема через:

- створення системи моніторингу мови ворожнечі в інтернеті;
- розробку спеціалізованих методичних рекомендацій для представників медіа;
- ініціювання змін до законодавства щодо дефініції «мова ворожнечі»;
- активне співробітництво з платформами (YouTube, Facebook, TikTok) для видалення контенту, що містить дискримінаційні елементи;
- освітні кампанії для підвищення медіаграмотності.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що Уповноважений відіграє ключову роль у системі протидії мові ворожнечі в цифровому просторі як суб'єкт парламентського контролю, моніторингу, превенції та реагування. Діяльність Уповноваженого охоплює збір і аналіз інформації про випадки дискримінації, реагування на звернення громадян, взаємодію з органами державної влади, правоохоронними органами та суб'єктами медіа, а також здійснення просвітницьких і навчальних заходів із питань недискримінації.

Водночас встановлено, що наявні механізми реалізації повноважень Уповноваженого у цифровому середовищі не мають системного характеру. Зокрема, відсутність постійного структурованого моніторингу онлайн мови ворожнечі, обмежена співпраця з глобальними цифровими платформами та недостатня інтеграція європейських стандартів стримують інституційну спроможність ефективно протидіяти поширенню ворожих наративів.

Таким чином, досягнення ефективної протидії мові ворожнечі в цифровому просторі можливе лише за умови поєднання правових, інституційних і просвітницьких інструментів, у межах яких Уповноважений має виступати центральним координуючим суб'єктом у системі захисту прав людини, адаптуючи традиційні інструменти парламентського контролю до умов цифрового середовища. Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з розробленням комплексної моделі парламентського контролю за дотриманням цифрових прав і вдосконаленням національного законодавства з урахуванням європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukraine. *World justice project*: [website]. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2024/Ukraine/Fundamental%20Rights>.
2. Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech on 20 May 2022. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a67955%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a67955%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22%22]}).
3. Загальнополітична рекомендація ЄКРП № 15: протидія мові ворожнечі. Страсбург, 08 грудня 2015 р. 69 с. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hate-speech-ukrainian-tran/1680a11674>.
4. Commission welcomes the integration of the revised Code of conduct on countering illegal hate speech online into the Digital Services Act. *European Commission*: [website]. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_300.
5. La Rue F. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression: UN Doc. A / 67 / 357 of 4 June 2012. 19 p. URL: <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhrc/2012/en/87407>.
6. Brown A. What is hate speech? Part 1: The Myth of Hate. *Law and Philosophy*. 2017. Vol. 36. № 4. P. 419–468. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10982-017-9297-1>. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10982-017-9297-1>.

7. Chetty N., Alathur S. Hate speech review in the context of online social networks. *Aggression and Violent Behavior*. 2018. Vol. 40. P. 108–118. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.05.003>. URL: <https://cilvektiesibas.org.lv/media/record/docs/2021/12/15/chetty-article.pdf>.
8. Даниленко С.І., Убийконь К.Ю. Мова ворожнечі у месенджері Telegram та соціальній мережі TikTok: форми прояву під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Регіональні студії*. 2024. № 39. С. 22–20. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.3>. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/39/5.pdf>.
9. Про медіа: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.
10. Олейник А. Етичні феномени соціальних мереж: мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 42. С. 118–124. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.15>. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/15.pdf.
11. Казарян Е.Г. Поняття та особливості мови ворожнечі. *X Юридичні могилянські читання – 2024* : матеріали X всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 28 квіт. 2024 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. С. 22–26. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Mogilyanski_chitannya_-_2024.pdf.
12. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Сприяння рівності та боротьба з мовою ворожнечі: навчальний курс Ради Європи для працівників Офісу Омбудсмена. *Омбудсман України*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/spriyannya-rivnosti-ta-borotba-z-movoyu-vorozhnechi-navchalnij-kurs-radi-evropi-dlya-pracivnikov-ofisu-ombudsmana.
14. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2024 рік. 2025. 550 с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/18.06.2025%20Щорічна_доповідь_Уповноваженого_у_2024_році-%20виправлена.pdf.
15. Омбудсман вкотре наголошує на неприпустимості прояву мови ворожнечі, зокрема, за національною ознакою. *Омбудсман України*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-vkotre-nagoloshuye-na-nepripustimosti-proyavu-movi-vorozhnechi-zokrema-za-nacionalnoyu-oznakoju.
16. Кислова О.М. Великі дані в контексті дослідження проблем сучасного суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2019. № 42. С. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2019-42-06>. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/14869/13894>.